

Har det blivit vanligare att Valsörarnas svärtor låter bli att häcka?

MARTTI HARIO

Under åren 1951–62 studerade den unge Olavi Hildén svärtans häckning och ekologi på Valsörarna som en del av arbetet för sin doktorsavhandling. Han uppskattade populationsstorleken till knappt 300 par baserat både på inventeringar av vuxna fåglar och på bofynd. Det var då en av landets största lokala populationer, om inte rent av den största (Hildén 1958).

Av de 52 yttre grynnorna på Valsörarna som var föremål för Hildéns intensivuppföljning var hela 35 bebodda av svärta. På dem häckade ungefär hälften av hela Valsörarnas bestånd och den andra hälften häckade på huvudöarna (Hildén 1964). Hildén, som rankades som sin tids främste fältornitolog, hittade under de bästa åren 40–50 svärtbon på Valsörarna, de flesta på grynnorna. Hans efterföljares beståndsuppskattningar låg på samma nivå, d.v.s. kring 300 par, ända fram till 1990-talet (Hildén & Hario 1993).

Numera minskar Valsörarnas bestånd snabbt och mängden bofynd som Hildén gjorde känns som avlägsna sägner. År 2016 utfördes en noggrann räkning av adulta fåglar ute på vattnet, och resultatet var 118 par. Av dessa påträffades endast en tredjedel, d.v.s. 40, ute vid grynnorna (Wistbacka m.fl. 2017). Följande år fanns 95 par, varav fortfarande 40 par vid grynnorna (Wistbacka m.fl. 2018). År 2021 hittades vid en intensivräkning 57 par, varav endast 6 par lokaliserades vid grynnorna (Wistbacka m.fl. 2022) och vid motsvarande räkning 2024 var storleksordningen densamma, d.v.s. 58 par (Liljekvist m.fl. 2025).

Få kullar

En stor överraskning under senare år har varit kullarnas ringa antal i Valsörarnas havslandskap, men detta gäller inte enbart svärtan. Under åren 2016 (10.7–6.8), 2017 (3–9.8) och 2019 (20–25.7) gjordes insatser att räkna svärtkullar på Valsörarna under sensommaren (Wistbacka m.fl. 2017, 2018, Fritzén & Hägg 2020). Vid dessa

Översättning: Niclas Fritzén & Carina Järvinen

Figur 1. Svärtpar. Hanen bevakar honan och skyddar henne från andra hanars intrång och därigenom garanteras hennes ro att söka föda. Genom partnerbevakningen säkerställer han sitt eget faderskap (Vasa, Sundom, maj 2021). Foto: Tuija Warén

inventeringar noterades endast en kull 2016 (31.7) och inga kullar 2017. Erik Isaksons kullräkning under sensommaren 2019 vid optimalt väder avslöjade dock att en del svärtkullar fortfarande kläcks på Valsörarna. I juli 2019 fann han sju kullar ute på havet och ytterligare en i Käringsund, med totalt 65 ungar (Fritzén & Hägg 2020), vilket är det största antalet under de senaste åren. Vid sidan om riktade inventeringar har sporadiska observationer av svärtkullar gjorts på Valsörarna, en kull per år somrarna 2017, 2019, 2020, 2022 medan det år 2024 noterades hela fyra kullar nordväst om Malskäret (5 små pull. 29.7 och tre kullar på 5, 7 och 10 pull. 8.8, av vilka den största gruppen utgjordes av stora ungar) (Niclas Fritzén, pers. komm.). Noggrannare uppföljning under flera tidpunkter på sommaren skulle vara nödvändiga för att ge en bättre bild av situationen.

Har paren flyttat någon annanstans eller avstått från häckning?

Antalet observerade kullar är dock oproportionerligt litet i förhållande till svärtans nuvarande adulta beståndsstorlek. Man kan fråga sig om bristen på ungkullar inne-

bär att 1) bona har blivit plundrade före kläckning, 2) ungarna omkommit så snart de kommit ut på vattnet, 3) svärtorna har flyttat sin häckning till någon annan plats, eller 4) allt färre par inleder häckning trots att de anländer till området på våren.

Det första alternativet verkar inte sannolikt, åtminstone inte under de senaste åren. Sedan 2018 har jag deltagit i många häckfågelinventeringar på grynnorna på Valsörarna och endast två gånger hittat ett svärtbo, och i båda fallen hade havsörnen tagit den ruvande honan som byte och ätit den på plats. Inte heller har man hittat sönderrivna ägg utspridda i terrängen efter kråkor eller korpar. Jag har inte hittat ett enda ”levande” svärtbo på grynnorna.

På det andra och det tredje alternativet kan jag inte svara. Svärtorna kunde i ökande grad ha flyttat sin häckning till huvudöarnas stränder, men ingen torde systematiskt ha granskat huvudöarnas flador och långa uddar under de senaste åren. Svärtpar har dock inte synts i strandvattnen vid dessa områden i större utsträckning än tidigare.

Det fjärde alternativet försöker jag i det följande bedöma indirekt genom att mäta förändringar i svärtparens beteende. Det är känt att när yttre stress ökar tar andhonor färre risker och deras reproduktiva investering minskar (t.ex. Mohring 2023). Detta kan exempelvis yttra sig i en försämring i honans intensiva födosök, d.v.s. i hyperfagin, före äggläggningen eller som en försvagning av hanens partnerbevakning.

Vid hyperfagi försöker honan ta in föda så effektivt som möjligt före äggläggningen för att täcka häckningens höga energibehov. Hanens uppgift är då att skydda honan från andra hanars intrång, och detta hävdande garanterar henne ro att söka föda. Detta kallas partnerbevakning, där ostördheten att söka föda egentligen bara är en biprodukt – genom tät partnerbevakning försöker hanen främst säkerställa sitt eget faderskap, eftersom honan är hans viktigaste resurs i häckningen (Figur 1). En dykandshane har varken revir eller boplats. De nordliga havslevande änderna är monogama, men populationerna har hanöverskott i varierande grad, vilket syns i interaktioner och intensiva aggressioner mellan hanar på häckningsvattnen.

Material och metoder

Hos dykänder kan hanens investering i partnerbevakning och honans intensiva födosök mätas genom den tid som allokeras till dessa aktiviteter (för ejder, se Hario & Hollmén 2004). Honans födosöksbeteende består av tät födosöksdykning och en efterföljande vilofas. Under vilofasen förs bytena, som vid dykning först svalts hela

ner i krävan och lagrats där, i små portioner vidare till muskelmagen, som i sin tur mal sönder dem – det spjälkbara materialet tas upp som näring och det osmältbara (fiskben, musselskal m.m.) mals till avföring i tarmen. När muskelmagens ”kvarn” har gjort sitt och krävan tömts återgår honan till födosöksdykning.

Denna funktion – födointag och efterföljande vila – är honans ”dagliga arbete” under flera veckor före äggläggningen. Den avgör till stor del hennes reproduktiva investering. Även hanen dyker, men aldrig före utan alltid efter att honan dykt ner, och hanen återvänder till ytan antingen strax innan eller samtidigt som honan. Han intar sannolikt inte nämnvärt med föda utan han vaktar sin hona även under vattnet, eftersom det finns många konkurrenter på de gemensamma födosöksvattnen. Hos dykänderna är det alltid honan som är den dominanta parten ute på födosöksvattnen och hanen är en ödmjuk väktare, och så är det även hos svärtan (Koskimies & Routamo 1953).

Tidsbudgetering

På grund av dykändernas schematiska furagerings- och vilocykel är det relativt lätt att göra upp en tidsbudget över deras födointag. Det behövs bara en klocka och handkikare eller tubkikare – och tillräckligt med tid! (Simändernas födosök är annorlunda och behandlas inte här.)

Födosöksepisoden (*feeding bout*; Guillemette m.fl. 1992) är den grundläggande enheten för mätning, och den procentuella andelen av tiden som används till aktiv dykning är ett nyckeltal som beskriver furageringseffektiviteten. Furageringseffektiviteten fås genom att man mäter tiden för varje födosöksdykning med ett tidtagarur och sedan summerar dem och beräknar hur stor procent av födosöksepisodens totala längd som utgörs av detta.

Här är födosöksepisodens totala längd en viktig storhet. Födosöksepisoden ligger alltid mellan två viloperioder. För att säkerställa att muskelmagens ”kvarn” verkligen gjort sitt och kroppen är tom på föda (se ovan), utväljs endast par som vilat minst en halv timme (oftast på land eller på stenar i vattnet) som föremål för tidsbudgetering.

Även hanens dyktider mäts, liksom tiden för interaktioner och parningar, men i denna undersökning togs endast hanens furageringseffektivitet med.

Under åren 2019, 2021 och 2024 gjorde jag dessa tidsbudgetar för svärta på Valsörarna. Arbetet var ursprungligen en fortsättning på studier som inletts på Söderskär i Borgå och på Norrskär i Korsholm om sjöfågelhanens roll, och jag hade

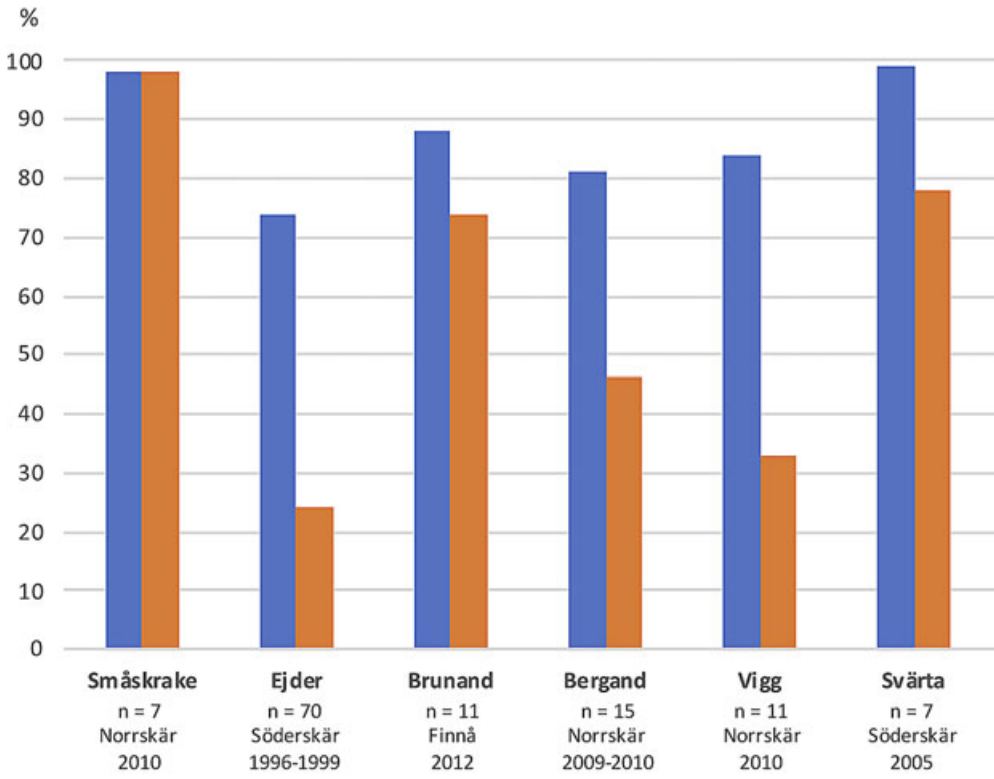

samlat tidsbudgetar för fem andra dykänder på olika håll i landet. Jag använder dessa andra arter för att ge en allmän bild av fenomenet och för att göra jämförelser med svärtan. Materialet är beskrivande och ger inget direkt svar på frågan i rubriken, så jag kan inte presentera någon statistiskt korrekt testning.

Resultat

Jämförelse mellan arterna

De centrala resultaten framgår av figur 2. För varje art visar jag i ett stapeldiagram medelvärdet för furageringseffektiviteten separat för hona och hane. Materialets storlek (n = antal par som följts), årtal och plats där materialet samlats in finns med i diagrammet. Ejdermaterialet kommer från Söderskär och är redan publicerat (se Hario & Hollmén 2004, Hario & Öst 2002). Materialet för småskrake samt bergand och vigg har samlats in på Norrskär, och brunandmaterialet kommer från den tidiga-

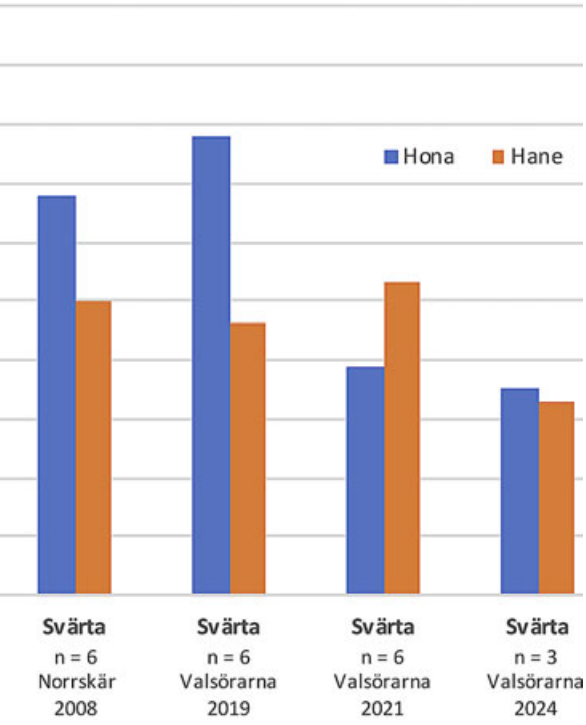

Figur 2. Furageringseffektiviteten hos sex dykänder, uppdelad i parens honor och hanar, samt materialets storlek (n = antal par), tidpunkt (årtal) och insamlingsplats. Furageringseffektivitet = den procentuella andelen av födosöksepisoden som består av aktiv födodykning (närmare förklarat i texten).

re slamvattensbassängen i Finnoviken i Esbo, som verkar vara ett av de sista tillhållen för en tät brunandsstam i Finland.

Det första som slår en i figur 2 är hur annorlunda den fiskätande storskrakens furageringseffektivitet och partnerbevakning är jämfört med musselätarnas. Skrakarna är ständigt i rörelse på jakt efter stim av fisk. Födosöksepisoden är vanligen kort – i genomsnitt en kvart – och furageringseffektiviteten hundraprocentig. Hanen övervakar inte på ytan när honan dyker, utan är själv lika aktiv under vattnet.

Musselätarnas födointag är långsammare till sin karaktär. Födosöksepisoden är hos ejder och svärta i genomsnitt en timme lång och hos bergand och vigg omkring 40 minuter, och honorna ägnar 70–90 procent av denna tid åt födosök. Hos alla arter går en stor del av hanens födosöksepisod åt till partnerbevakning, vilket innebär att hanens furageringseffektivitet alltid är lägre än honans. Hanen magrar, och dess födointag kan till och med helt upphöra strax före ruvningsstarten (Hario & Hollmén

2004), då den befinner sig i sin fysiskt svagaste årscykelfas och är utsatt för sjukdomar och parasiter.

Svärtans förändrade furageringseffektivitet

I figur 2 finns även det material om svärta som jag samlat in på Valsörarna under tre olika år, nämligen 2019, 2021 och 2024. Man ser att svärtparens födointag och partnerbevakning år 2019 fortfarande var någorlunda lika de tidigare på Söderskär och Norrskär. År 2021 skedde en tydlig förändring: honornas tid som allokerades till dykning var i genomsnitt endast 39 procent av födosöksepisodens längd, och hanarnas partnerbevakning hade förslappats till den grad att de dök mer än sina honor.

År 2024 var situationen snudd på ännu sämre: honornas intresse för hyperfagi hade ytterligare minskat och inte heller hanarna dök särskilt mycket. Överlag var det år 2024 svårt att hitta par som efter minst en halvtimmes vilopaus tydligt övergick till födosök. Det tidigare så tydligt schemalagda beteendet hade kollapsat, och endast tre svärtpar uppfyllde kriterierna som jag satt för materialinsamlingen.

Diskussion

Svärtornas födointag på Valsörarna år 2021 och särskilt år 2024 var med beaktande av mitt tidigare material samt i ljuset av mina erfarenheter av andra andfåglar så pass ”dåligt” att jag tenderar se det som ett tecken på något annat än exempelvis en plötslig ökning av svärtans födoresurser på Valsörarna, en ökning som skulle ha gjort att de uppnått sin näringsbalans med mindre ansträngning än tidigare och därmed på kortare tid.

I brist på blåmussla består svärtans föda på Valsörarna sannolikt av östersjömussla (*Macoma baltica*) och möjligen även av skev hjärtmussla (*Cerastoderma glaucum*). Dessa lever nedgrävda i bottnen (se Viitasalo m.fl. 2017), vilket innebär att svärtan måste hitta och rota fram dem. Dessa musslors förekomst eller tillgänglighet torde inte ha ökat i sådan grad att det skulle ha förkortat svärtans dykningsarbete.

Jag framför här som hypotes att svärtorna på Valsörarna i stället i allt högre grad håller på att avstå från att häcka, alltså att de lättare än tidigare håller mellanår i häckningen.

Honorna flyger dock fortfarande på våren från övervintringsvattnen till Finland och tar hanen med sig, men något här på ort och ställe får dem att avstå från häckningen. Jag framför vidare som hypotes att detta har pågått i flera år, eftersom även

Figur 3. Martti Hario och Ari Lähteenpää inspekterar bon av ejdrar som sökt sig till närheten av en skyddande kanadagås för att häcka. Kanadagåsboet med två ägg i förgrunden (Malhösen 25.5.2020). Foto: Niclas Fritzén

om honornas hyperfagi och hanens partnerbevakning ännu år 2019 inte uppvisade några ovanligheter, noterades knappt några bon och väldigt få kullar. Därefter har allt fler honor helt och hållet lämnat gruppen av häckande svärtor och således lämnat hyperfagin, och de återstående är på väg att göra detsamma. Vissa hanar har också minskat sin partnerbevakning, vilket materialet från 2021 påvisade.

Predationens betydelse

Svärtans minskning har sammanfallit med en ökning av all slags predation. Den mycket omtalade ökningen av havsörn har minskat sjöfågelbestånd i skärgården i hela norra Östersjön, och särskilt häckande ejderstammar har krympt kraftigt (t.ex.

Kilpi 2025). Även de invasiva rovdjuren mink och mårdhund har orsakat boförluster. Likaså har kråkstammen ökat och andelen predatorgråtrutar i fågelsamhällena stigit. Allt detta spelar en roll även i svärtans bo- och ungkullsförluster (Hario 2008, 2019).

Havsörnen verkar vara den mest betydelsefulla av predatorerna. Allt material i figur 2, förutom det från Valsörarna, har insamlats på platser där havsörn vid insamlingstillfället ännu inte förekom alls. Numera är havsörnen en daglig syn på Valsörarna och två par häckar där. Icke-häckande örnar cirkulerar i området hela sommaren; som mest kan man på en enda ö se 5–10 örnar (den 21 juli 2019 såg Erik Isakson från sin utkiksplats på Malskärshällan 13 stationära havsörnar på olika grynnor i ett tubkikarsvep).

Större arter ger skydd

Predationen är alltmer närvarande längs våra kuster. Jag är benägen att tro att havsörnarnas ständiga närvaro på himlen upplevs som ett dåligt omen av många arter som häckar i öppna eller halvöppna habitat. Därför söker de sig till närheten av någon skyddande art för att häcka. Ofta är den skyddande arten människan, vilket man sett på fyröar som blivit turistmål. Den skyddande arten måste vara så stor att havsörnen inte vågar ge sig på den. I skärgården är sådana, förutom människan, endast knölsvan och kanadagås.

I maj 2020 konstaterade vi på Malhösen på Valsörarna att hälften av öns ejderbon hade koncentrerats till området kring öns enda kanadagåsbo (Figur 3), där de fanns på några få meters avstånd. Alla bon längre bort hade förstörts. Tydligen hade havsörnen varit på plats, försökt jaga, men skyggat för kanadagåsens hotbeteende (som är mycket imponerande). På så sätt hade ejderhonorna som ruvade nära gåsen kunnat stanna kvar på sina bon, medan de som ruvade längre bort hade skrämts upp, vilket lämnade deras ägg vind för våg för kråkornas plundring. Kråkflockar hakar ofta på jagande havsörnar (t.ex. Kilpi & Öst 2002).

Att allt fler honor avstår från häckningen besparar den adulta stammen från predation men följden är att nyrekryteringen, som borde ersätta den normala vuxendödligheten, uteblir. Därigenom minskar stammen sakta men säkert. Svärthonornas ”strandbenägenhet” minskar också. Att söka sig mot stranden och gå upp på land var tidigare ett tecken på att äggläggningen inleddes. Nu ser man inte längre detta ens vid Norderstörs sund, där det fortfarande år 2019 var rätt vanligt.

Referenser

Fritzén, N. & Hägg, J. 2020: Valsörarnas biologiska station – verksamhetsberättelse för år 2019. — OA-Natur 22: 3–17.

Guillemette, M., Ydenberg, R. C. & Himmelman, J. H.1992: The role of energy intake rate in prey and habitat selection of common eiders *Somateria mollissima* in winter: a risk-sensitive interpretation. — J. Anim. Ecol. 61: 599–610.

Hario, M. 2008: Vaaran välttäminen pilkkasiipipoikueiden ravintovesillä. — Suomen Riista 54: 105–118.

Hario, M. 2019: Trutpredation som dödsorsak för svärtungar på Norrskär. — OA-Natur 21: 48–60.

Hario, M. & Hollmén, T. E. 2004: The role of male mate-guarding in pre-laying Common Eiders *Somateria m. mollissim*a in the northern Baltic Sea. — Ornis Fennica 81: 119–127.

Hario, M. & Öst, M. 2002: Does heavy investment in foraging implicate low food acquisition for female Common Eiders *Somateria mollissima*? — Ornis Fennica 79: 111–120.

Hildén, O. 1958: Fågellivet på Valsörarna. — Österbottnisk Årsbok 1958: 100–150.

Hildén, O. 1964: Ecology of duck populations in the island group of Valassaaret, Gulf of Bothnia. — Ann. Zool. Fennici 1: 153–277.

Hildén, O. & Hario, M. 1993: Muuttuva saaristolinnusto. — Omakustanne. Forssan kirjapaino. 317 s.

Kilpi, M. 2025: Ejdern – berättelsen om en skärgårdsfågel. — Libraria. 195 s.

Kilpi, M. & Öst, M. 2002: Merikotkan vaikutus Tvärminnen haahkakantaan. — Suomen Riista 48: 27–33.

Koskimies, J. & Routamo, E. 1953: Zur Fortpflanzungsbiologie der Samtente *Melanitta f. fusca* (L.). I. Allgemeine Nistökologie. — Papers Game Res. 10. 105 s.

Liljekvist, F., Vide, E., Hario, M., Isakson, E. & Fritzén, N. 2025: Valsörarna 2024 – skärgårdsfågelfauna i förändring. — Ostrobothnia Australis, 31 pp (opublicerad rapport).

Mohring, B. 2023: Breeding during a predation regime shift. — PhD thesis, Åbo Akademi University. 257 s.

Viitasalo, M., Kostamo, K., Hallanaro, E.-L., Viljanmaa, W., Kiviluoto, S., Ekebom, J. & Blankett, P. (red.) 2017: Meren aarteet. Löytöretki Suomen vedenalaiseen meriluontoon. — Gaudeamus. 518 s.

Wistbacka, R., Isakson, E. & Reunanen, P. 2017: Kartering av svärtan och dess ungproduktion på Valsörarna år 2016. — OA-Natur 19: 19–27.

Wistbacka, R., Isakson, E. & Reunanen, P. 2018: Kartering av svärtan och dess ungproduktion på Valsörarna år 2017. — OA-Natur 20: 18–25.

Wistbacka, R., Hario, M., Isakson, E., Back, R. & Fritzén, N. 2022: Valsörarna 2021 – svärta och ejder på tillbakagång. — OA-Natur 24: 18–35.